

Magdalena Pokropek

*Uniwersytet Warszawski**

E-mail: magdalena.pokropek@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9992-6361

Trening myślenia krytycznego w środowisku nowych mediów – trzy podejścia**

Summary

CRITICAL THINKING TRAINING IN A NEW MEDIA ENVIRONMENT – THREE APPROACHES**

This article aims to review three different approaches to training critical thinking skills in the context of new media. These approaches are illustrated with specific examples, highlighting their strengths and weaknesses. The three approaches are: tips and strategies, inoculation, and the metacognitive approach. Tips and strategies involve using schemes or ready-made sets of questions that are helpful in verifying information. Inoculation entails exposing media users to small doses of disinformation to develop their resistance to manipulation. The metacognitive approach focuses on making internet users aware of cognitive biases, such as confirmation bias and memory errors, commonly encountered when processing information. The article discusses examples of studies that have applied these approaches to training information processing skills, drawn from the Google Scholar database for the years 2016–2024. It emphasises the need for further research to determine the most effective approach in combating disinformation and protecting internet users against false information and manipulation. This article contributes to pedagogical knowledge by presenting strategies to combat misinformation and stressing the need to adapt them to students' specific needs. By analysing various methods and approaches, it serves as a valuable resource for educators and policymakers aiming to introduce innovative and effective teaching methods in the disinformation age.

Keywords: critical thinking, training, new media, media education, disinformation, fake news, intervention, strategies, inoculation, metacognition

* Adres: Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Warszawski, ul. Mokotowska 16/20, 00-561 Warszawa.

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

Wstęp

Brak umiejętności poruszania się po niezmierzonym oceanie informacji w Internecie jest palącym problemem globalnym. Falszywe informacje i plotki rozpowszechniane za pośrednictwem Internetu mogą mieć bardzo poważne, a nawet śmiertelne konsekwencje w świecie rzeczywistym. Wystarczy wspomnieć tutaj infodemię, która zniechęciła wiele osób do szczepień (van der Linden, 2022) czy aferę Pizza Gate, gdy rozsiewane plotki na temat handlu dziećmi skłoniły osobę, która w nie uwierzyła, do wtargnięcia z bronią do pizzerii (Bleakley, 2023). Światowe Forum Ekonomiczne w swoim raporcie z 2024 r. uznało dezinformację za jedno z najpoważniejszych zagrożeń na najbliższe dwa lata. W raporcie tym uplasowała się wśród ekstremalnych zjawisk pogodowych, polaryzacji społecznej, braku bezpieczeństwa cybernetycznego i międzypaństwowych konfliktów zbrojnych (Global Risks Report, 2024).

Zwrócenie uwagi na znaczenie tego problemu przez światowych ekspertów ujawnia pilną potrzebę stworzenia solidnych ram i programów nauczania w celu opanowania umiejętności korzystania z informacji i mediów, do czego dążą już rządy niektórych krajów i organizacje pozarządowe (OECD, 2023). Niezbędne jest natychmiastowe podjęcie działań w celu opracowania systematycznych i kompleksowych strategii zwiększenia umiejętności korzystania z mediów, aby wyposażyc użytkowników Internetu w umiejętności potrzebne do krytycznej oceny i skutecznego poruszania się po krajobrazie informacyjnym.

Badacze nowych mediów nie pozostają obojętni na zaistniałą sytuację i próbują działać. Wielu podejmowało już próby interwencji mających na celu poprawę rozpoznawania dezinformacji w Internecie (Guess i in., 2020; Jones-Jang i in., 2021; Lu i in., 2024). Wśród tychże interwencji można wyróżnić trzy typy: metody oparte na wskazówkach i strategiach (Blakeslee, 2004; Faix, Daniels, 2023; Mandalios, 2013; McGrew, 2020), metody polegające na inokulacji (Cook i in., 2017; Green i in., 2022; Maertens i in., 2021) i metody metapoznawcze (Britt i in., 2019; Kozyreva i in., 2020; Moravec i in., 2020).

W artykule podejmuję próbę przeglądu tych trzech typów interwencji, wskazania ich mocnych i słabych stron oraz wskazania różnic między tymi trzema podejściami. Próba ta ma istotne znaczenie dla pedagogiki i praktyki edukacyjnej, gdyż porównanie różnorodnych podejść do treningu może przyczynić się do opracowania skuteczniejszych metod nauczania krytycznego myślenia w kontekście korzystania z mediów.

W artykule omawiam przykłady badań, w których stosowano te trzy podejścia do treningu umiejętności przetwarzania informacji. Przykłady badań zaczerpnęłam z bazy Google Scholar z lat 2016–2024. Zdecydowałam się na takie ramy czasowe, ponieważ właśnie rok 2016 uważany jest przez badaczy dezinformacji za kluczowy,

m.in. ze względu na wpływ fałszywych informacji na wynik wyborów prezydenckich w Stanach Zjednoczonych (d'Ancona, 2017). Właśnie od tego momentu wzrosła liczba interwencji w zakresie edukacji medialnej, gdyż zauważono jej wpływ na realne życie obywateli. Ponadto badacze zaczęli zdawać sobie sprawę, iż w dobie coraz większej cyfryzacji edukacji umiejętność krytycznego oceniania informacji jest kluczowa dla uczniów i studentów, aby mogli oni świadomie i odpowiedzialnie korzystać z dostępnych źródeł. Kryterium wyboru przytaczanych interwencji jest potencjalna łatwość zastosowania ich w praktyce polskich edukatorów medialnych.

Tabela 1. Trzy podejścia do treningu myślenia krytycznego w środowisku nowych mediów i konstruktów pokrewnych wraz z przykładowymi badaniami

Wskazówki i strategie	Inokulacja (<i>prebunking</i>)	Podejście metapoznawcze
McGrew i in., 2020 1. Kto stoi za informacją? 2. Jakie są dowody? 3. Co mówią inne źródła? powściągliwe klikanie, analiza dowodów, czytanie boczne (<i>click restraint</i> , <i>analyze evidence</i> , <i>lateral</i> <i>reading</i>) Wskazówki przygotowane przez środowisko bibliotekarzy: CRAAP test (Blakeslee, 2004); RADAR (Mandalios, 2013); SIFT (Caulfield, 2019)	Maertens, Roozenbeek, Basol, van der Linden, 2021 Gra <i>Bad news</i> – zadaniem graczy jest rozprzestrzenianie fałszywych informacji i hejtu	Kozyreva, 2020 Teoretyczne rozważania na temat narzędzi poznawczych wspomagających radzenie sobie z zagrożeniami płynącymi z Internetu
	Cook, Lewandowsky, Ecker, 2017 Wyjaśnianie, na czym polega błędna argumentacja w fałszywych wiadomościach dotyczących zmian klimatycznych i podkreślanie konsensusu naukowego	Britt i in., 2019 Metapoznawcze strategie do oceny dokładności, trafności i wystarczalności informacji online
	Green, McShane, Swinbourne, 2022 Bierna i czynna inokulacja w zakresie zmian klimatycznych	Moravec i in., 2020 Trzy eksperymenty badające wykorzystanie automatycznego rozpoznawania (system 1) i zamierzonego rozpoznawania (system 2) do oznaczania fałszywych wiadomości
		Urakami i in., 2022 Rola emocji w rozprzestrzenianiu się dezinformacji

Źródło: Opracowanie własne

W niniejszym szkicu nie tylko przywołuję strategie walki z dezinformacją, ale także podkreślam konieczność ich adaptacji do specyficznych potrzeb uczniów. Artykuł ten, poprzez zawartą w nim analizę metod i podejść, stanowi cenny zasób dla edukatorów i decydentów, którzy pragną wprowadzić innowacyjne i skuteczne metody nauczania w erze informacji.

W artykule tym występują określenia „interwencja” oraz „podejście”. Pojęcia te nie są jednak traktowane zamiennie. Interwencja rozumiana jest jako jednora-

zowe, konkretne, zaplanowane działanie mające na celu rozwinięcie umiejętności krytycznego korzystania z informacji. Podejście rozumiane jest jako kategoria, do której poszczególne interwencje należą. W artykule wymienione są trzy takie podejścia (kategorie): wskazówki i strategie, inokulacja (*prebunking*) oraz podejście metapoznawcze.

Wskazówki i strategie

Jednym z najczęściej cytowanych badań i dotyczących dezinformacji jest badanie McGrew i innych (2020). Autorzy podjęli próbę treningu umiejętności efektywnego szukania, oceny i weryfikacji informacji społeczno-politycznych online (*civic online reasoning*) wśród uczniów w wieku 16 i 17 lat. Trenerzy przeprowadzili łącznie osiem lekcji, podzielonych na trzy moduły, podczas których uczniowie skupiali się na odpowiedzi na trzy pytania: Kto stoi za informacją? Jakie są dowody? Co mówią inne źródła? Podczas treningu zwracano uwagę na strategie stosowane przez profesjonalnych weryfikatorów informacji (*fact-checkers*), które polegały na wstrzymywaniu się od kliknięć, aby robić to w sposób bardziej przemyślany (*click restraint*), szukaniu informacji o autorze lub organizacji poza ocenianą stroną internetową (*lateral reading*) oraz ostrożnej analizie dowodów (np. czy dane pochodzą z wiarygodnych źródeł; czy przytaczana literatura jest wiarygodna). Testy przeprowadzone przed interwencją i po niej wykazały przyrost badanych umiejętności uczniów.

Grupą zawodową, która aktywnie działa na rzecz wspierania umiejętności korzystania z informacji przez uczniów i studentów, jest społeczność bibliotekarzy (Revez i Corujo, 2021). Efektem ich starań jest szereg wskazówek pomagających oceniać informacje w Internecie: strategie oceny źródeł informacji, liczne techniki mnemoniczne i listy kontrolne (Revez i Corujo, 2021; Sye i Thompson, 2023).

Jedną z najbardziej znanych i przywoływanych strategii mnemonicznych jest test CRAAP (Blakeslee, 2004; Lowe i in., 2021), który polega na użyciu łatwego do zapamiętania (pozornie wulgarnego) akronimu do przeprowadzenia dokładnej oceny źródła informacji i sprawdzenia go pod kątem: aktualności (*Currency*), trafności (*Relevance*), autorytetu (*Authority*), dokładności (*Accuracy*), celowości (*Purpose*). Każdy z tych punktów zawiera listę dodatkowych pytań, które pomagają w procesie oceny.

Autorzy kolejnej przywołanej tutaj strategii sięgnęli po metaforę radaru, który jest najlepszym przyjacielem żeglarzy pływających po niezmierzonych wodach (w tym wypadku po oceanie informacji). Dzięki radarowi mogą namierzać rafy fałszywych lub zmanipulowanych informacji (Mandalios, 2013). W strategii RADAR poszczególne litery oznaczają: trafność (*Relevance*), autorytet (*Authority*), datę (*Date*), wygląd (*Appearance*) oraz powód (*Reason*). Podobnie jak do testu CRAAP, do RADAR-u dołączona jest lista pytań pomocniczych.

Tabela 2. Pytania do testu CRAAP

Poszczególne etapy testu CRAAP	Dodatkowe pytania ¹
Aktualność (<i>Currency</i>)	• Kiedy informacje zostały opublikowane lub zamieszczone? • Czy informacje zostały poprawione lub zaktualizowane? • Czy dany temat wymaga aktualnych informacji, czy też starsze źródła wystarczą? • Czy linki działają?
Trafność (<i>Relevance</i>)	• Czy informacje odnoszą się do tematu lub odpowiadają na pytanie? • Kto jest docelowym odbiorcą? • Czy informacje są na odpowiednim poziomie (tj. nie są zbyt podstawowe lub zaawansowane dla Twoich potrzeb)? • Czy przejrzałeś/łaś różne źródła, zanim zdecydowałeś/łaś się użyć tego? • Czy będziesz czuć się komfortowo, cytując to źródło w swojej pracy badawczej?
Autorytet (<i>Authority</i>)	• Kto jest autorem/wydawcą/źródłem/sponsorem? • Jakie są referencje lub powiązania organizacyjne autora? • Czy autor ma kwalifikacje do pisania na dany temat? • Czy istnieją dane kontaktowe, takie jak wydawca lub adres e-mail? • Czy adres URL ujawnia cokolwiek o autorze lub źródle? (przykłady: .com .edu .gov .org .net)
Dokładność (<i>Accuracy</i>)	• Skąd pochodzą informacje? • Czy informacje są poparte dowodami? • Czy informacje zostały sprawdzone lub zrecenzowane? • Czy możesz zweryfikować informacje w innym źródle lub na podstawie osobistej wiedzy? • Czy język lub ton wydaje się bezstronny i wolny od emocji? • Czy występują błędy ortograficzne, gramatyczne lub edytorskie?
Celowość (<i>Purpose</i>)	• Jaki jest cel informacji? • Czy mają one informować, uczyć, sprzedawać, bawić czy przekonywać? • Czy autorzy/sponsorzy jasno określają swoje intencje lub cel? • Czy informacja jest faktem, opinią czy propagandą? • Czy punkt widzenia wydaje się obiektywny i bezstronny? • Czy istnieją uprzedzenia polityczne, ideologiczne, kulturowe, religijne, instytucjonalne lub osobiste?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie S. Blakeslee, The CRAAP test. *Loex Quarterly*, 31(3), Appendix A, s. 1.

¹ Tłumaczenie własne.

Tabela 3. Pytania pomocnicze w strategii RADAR

Poszczególne kroki w strategii RADAR	Dodatkowe pytania ²
Trafność (<i>Relevance</i>)	W jaki sposób znalezione informacje są istotne dla Twojego zadania?
Autorytet (<i>Authority</i>)	- Kto jest autorem? (może to być osoba lub organizacja) - Co mówi Ci, że są autorytetem w danej dziedzinie? Jakich są ich referencje? Czy autor jest dobrze znany i szanowany? Czy autor pracuje dla renomowanej instytucji, np. uniwersytetu, ośrodka badawczego lub organizacji (np. NASA)? Czy autor ma dobre kwalifikacje i doświadczenie? Co mówi przycisk „O nas”? Czy dostępne są inne informacje na ich temat (np. z Google)? - Czy adres URL witryny daje wskazówki dotyczące autorytetu? Spójrz na końcówki adresów internetowych: .edu lub .ac wskazują uniwersytety (ale bądź ostrożny/-a, ponieważ adresy te mogą być również używane przez studentów: % lub ~ przed nazwiskiem wskazuje, że autor jest studentem) .gov wskazuje oficjalne strony rządowe .org wskazuje organizację non-profit - Czy pewność co do autorytetu strony pomaga w ocenie dokładności informacji? - Nawet jeśli masz wątpliwości co do autorytetu strony, czy zawiera ona linki do innych wiarygodnych lub pomocnych źródeł?
Data (<i>Date</i>)	Kiedy informacje zostały opublikowane? Czy data publikacji jest dla Ciebie ważna?
Wygląd (<i>Appearance</i>)	- Jakie wnioski można wyciągnąć z wyglądu źródła? - Czy informacje wyglądają poważnie i profesjonalnie? Czy zawiera cytaty i odniesienia? - Czy informacja jest napisana formalnym, akademickim językiem? - Czy wygląda, jakby została napisana przez amatora? - Czy wygląda, jakby została opublikowana dla dzieci? - Czy ma coś sprzedać?
Powód (<i>Reason</i>)	- Dlaczego autor to opublikował? - Aby stworzyć wyważoną, dobrze zbadaną, profesjonalną pracę, która wzbogaci zasób wiedzy? - Czy zostało to napisane jako część trwającej debaty, aby odeprzeć kontrargumenty? - Czy też ma charakter propagandowy i tekst jest stronniczy? Uwaga: stronnicza lub problematyczna strona może być nadal przydatna; kluczem jest rozpoznanie jej stronniczości lub ograniczeń. - A może strona została napisana, by coś sprzedać? - A może jest to fałszywa strona, napisana dla zabawy?

Źródło: J. Mandalios, *RADAR: An approach for helping students evaluate Internet sources*. „Journal of Information Science” 2012, 39(4), s. 474.

² Tłumaczenie własne.

SIFT (cztery ruchy) to podobna metodologia, w której litery oznaczają: zatrzymaj się (*Stop*), zbadaj źródło (*Investigate the source*), znajdź lepsze treści na ten temat (*Find better coverage*), prześledź twierdzenia, cytaty i media w oryginalnym kontekście (*Trace claims, quotes, and media to the original context*) (Faix i Daniels, 2023).

Metoda DIG różni się od poprzednich, ponieważ nie używa sprytnego akronimu, ale jest zestawem krótkich instrukcji (przygotowanych również przez bibliotekarzy) do wspierania umiejętności korzystania z danych (*data literacy*) ze szczególnym uwzględnieniem danych przedstawianych w formie graficznej (Thompson, 2021).

Tabela 4. Szczegóły instrukcji DIG do korzystania z danych³

Metoda DIG dla danych
Analiza
- Przejrzyj i opisz wizualizację danych, wykres, graf lub infografikę - Kogo, co, kiedy i gdzie przedstawia wizualizacja danych?
- Przejrzyj tekst - Jakie informacje tekstowe są podane (podpis, data i/lub nagłówek)?
- Zareaguj na wizualizację danych - Jak się czujesz, gdy widzisz te dane?
Interpretacja
- Określ źródło (twórcę, wydawcę i/lub stronę internetową) wizualizacji danych - Kto ją stworzył? Kto jest jej właścicielem i/lub kto ją opublikował?
Ocena
Przypomnij sobie swoją pierwszą reakcję na wizualizację danych. Jak Twoja reakcja może wpłynąć na to, jak ją postrzegasz?
Odnieś się do innych stron internetowych, które opublikowały wizualizację danych. Czy dane zostały błędnie przedstawione lub zmanipulowane?
Oceń wiarygodność i dokładność obrazu. Czy dane są wiarygodne i dokładne? Dlaczego lub dlaczego nie?
Rozumienie
Jakie wnioski można wyciągnąć na temat wizualizacji danych na podstawie powyższych ocen i dostępnych informacji?
Czy Twoje uprzedzenia lub punkt widzenia wpływają na sposób, w jaki postrzegasz wizualizację danych? Jeśli tak, to w jaki sposób?
Jaki jest cel wizualizacji danych (informowanie, instruowanie, sprzedaż, rozrywka, przyjemność i/lub przekonywanie)? Dlaczego tak uważasz?

Źródło: D. Thompson, *Using the DIG Method for Data Literacy*, 2021, s. 308.

³ Tłumaczenie własne.

Wymienione wyżej metody są metodami klasycznymi, jeżeli chodzi o edukację medialną. Wszystkie opierają się na dostarczeniu uczniom lub studentom gotowych schematów, którymi mają się posługiwać. Często są one rozdawane na zajęciach w postaci gotowych ulotek. Uczniowie i studenci mają za zadanie zapamiętać podane wskazówki i krok po kroku wykonać instrukcję.

Inokulacja (*prebunking*)

Inne podejście do treningu umiejętności korzystania z informacji prezentują metody inokulacyjne. Metody te są również znane jako *prebunking*, które to określenie można przetłumaczyć jako „uprzedzające demaskowanie” lub „prewencyjne obalanie mitów”. Działanie to polega na interwencji, zanim dezinformacja się rozprzestrzeni, czym różni się od demaskowania dezinformacji *post factum* (*debunking*). Metody inokulacji mają poprawiać zdolność ludzi do rozpoznawania dezinformacji przed jej napotkaniem (Kozyreva i in., 2020), a nazwa jest związana ze szczepieniami (McGuire, 1964), ponieważ odnosi się do strategii stosowanej w celu budowania odporności na perswazję i dezinformację. Koncepcja ta opiera się na medycznej analogii do szczepień, gdzie ekspozycja na osłabioną formę wirusa skłania układ odpornościowy do budowania obrony przed rzeczywistym wirusem. W kontekście edukacji medialnej „szczepienie” polega na wystawieniu osób na osłabioną lub obaloną formę argumentu lub dezinformacji (Cook i in., 2017). Ekspozycja ta ma pomóc w rozwinięciu mentalnych „przeciwciał”, które umożliwią im rozpoznawanie, krytyczną ocenę i opieranie się silniejszym, bardziej przekonującym fałszywym informacjom lub wprowadzającym w błąd argumentom. „Szczepienie” ma na celu wzmocnienie obrony poznawczej i poprawę umiejętności krytycznego myślenia.

To podejście wykorzystują autorzy *Bad News Game* (Maertens i in., 2021). *Bad News Game* jest interwencją online przygotowaną przez Roozenbeek i van der Linden (Roozenbeek, van der Linden, 2019) we współpracy z holenderską platformą medialną DROG. Ta bezpłatna gra przeglądarkowa symuluje środowisko mediów społecznościowych, a gracze wcielają się w rolę producenta fałszywych wiadomości. Ich zadaniem jest przygotowywanie postów, nagłówków artykułów i memów, aby zyskać popularność w sieci: muszą zdobywać obserwujących, ale jednocześnie poziom wiarygodności ma być odpowiednio wysoki. Autorzy gry wykorzystują połączenie humoru i rozrywki, aby gracze zostali wystawieni na niewielkie dawki technik manipulacyjnych stosowanych online, co ma zbudować ich odporność na dezinformację w świecie rzeczywistym. Gra została przetłumaczona na wiele języków, w tym na język polski (<https://www.getbadnews.com/books/polish/>).

Cook, Lewandowski i Ecker (2017) zwrócili uwagę na to, że metodą skuteczniejszą od poprawiania zmanipulowanych informacji jest wcześniejsze przygotowanie odbiorców na potencjalne techniki stosowane przez manipulatorów (*pre-bunking*). Przetestowali oni eksperymentalnie wpływ inokulacji na radzenie sobie z dezinformacją dotyczącą zmian klimatycznych. Zwrócili szczególną uwagę na jedną ze strategii rozsiewania dezinformacji, którą jest przygotowywanie pozornie zrównoważonego przekazu. Strategia polega na początkowym prezentowaniu argumentów zwolenników konsensusu naukowego w sprawie zmian klimatycznych, a następnie prezentowanie argumentów strony przeciwnej. Badacze stwierdzili, że komunikaty wyjaśniające i uświadamiające uczestnikom badania, na czym polega taka technika „zrównoważonej” argumentacji stosowana w dezinformacji, okazują się skuteczną metodą treningu.

Australijscy badacze Green, McShane i Swinbourne to kolejna grupa podejmująca metody inokulacji w kontekście dezinformacji klimatycznej (Green i in., 2022). W swoim badaniu uwzględnili oni podział na inokulację aktywną i bierną, aby sprawdzić, która z nich jest bardziej skuteczna. Inokulacja bierna polegała na przeczytaniu tekstu dotyczącego gwałtownych zmian pogody, w którym zawarto wyjaśnienie, jak statystyki podane w tekście bywają wykorzystywane, aby manipulować opinią publiczną. Na koniec tej biernej interwencji uczestnicy zostali poproszeni o samodzielne wskazanie w tekście technik perswazyjnych mających na celu zwrócenie uwagi czytelnika. Grupa poddana inokulacji czynnej miała do przeczytania ten sam tekst o gwałtownych zmianach pogody, ale dodatkowo grupie tej przedstawiono tekst dotyczący następujących technik perswazji stosowanych przez media: hiperbola, „zwykły człowiek” (technika mająca przemawiać do zdrowego rozsądku czytelnika) oraz odwoływanie się do autorytetu. Uczestnikom w grupie inokulacji czynnej wyjaśniono, że w kwestii gwałtownych zmian pogody bardzo istotne jest posiadanie wiarygodnych informacji. Dodatkowo członkowie tej grupy mieli wykonać zadanie polegające na dopasowywaniu przykładowych postów do wymienionych wyżej technik perswazyjnych, a na koniec mieli stworzyć własne posty ilustrujące poszczególne techniki perswazyjne.

Według tychże badaczy inokulacja aktywna, czyli taka, podczas której rozwój umiejętności rozpoznawania dezinformacji następuje w sposób interaktywny, jest o wiele bardziej skuteczna niż inokulacja w formie czysto podawczej (Green i in., 2022).

Wymienione tu metody treningu są silnie ugruntowane w teorii inokulacji rozwiniętej przez McGuire’a (1964), która wskazuje, w jaki sposób jednostki budują swoją odporność na perswazję. Teoria ta ma swoich licznych zwolenników i wielu badaczy mediów uważa metody inokulacji za bardzo skuteczne (Banas, Rains, 2010).

Podejście metapoznawcze

Metapoznanie to świadomość i regulacja własnych procesów myślowych. Zwykle definiuje się je jako „to, co wiemy o tym, co wiemy” (Halpern, 1998). Metapoznawcze metody walki z dezinformacją obejmują strategie, które zwiększają świadomość i kontrolę nad własnymi procesami poznawczymi (Marin, Halpern, 2011). Metody te koncentrują się na poprawie zdolności myślenia o myśleniu, umożliwiając krytyczną ocenę wiarygodności informacji, rozpoznawanie uprzedzeń i stosowanie skutecznych umiejętności rozumowania (Maynes, 2015). Kluczowe metody metapoznawcze to: świadomość uprzedzeń poznawczych, refleksja i zadawanie sobie pytań, świadome korzystanie z informacji (Britt i in., 2019; Kozyreva i in., 2020; Salovich i Rapp, 2021).

W swoich teoretycznych rozważaniach nad licznymi zagrożeniami płynącymi z sieci Kozyreva i inni (2020) wskazują na narzędzia i metody metapoznawcze jako na sposób wspierania użytkowników nowych technologii, aby to oni mogli przejąć kontrolę nad środowiskiem cyfrowym. Zwracają uwagę, iż nauki psychologiczne mogą przeciwdziałać wyzwaniom cyfrowego świata (jest to wręcz ich obowiązek), i że potencjał tych nauk należy wykorzystywać podczas projektowania interwencji w zakresie edukacji medialnej i umiejętności przetwarzania informacji. W artykule nie pojawiają się jednak konkretne przykłady praktycznych zastosowań tych teorii, autorzy poprzestają na wyczerpujących ramach teoretycznych.

Britt i inni (2019) również zgadzają się, że „teraz bardziej niż kiedykolwiek członkowie naszego społeczeństwa muszą zdawać sobie sprawę z własnych uprzedzeń poznawczych i tego, jak uniknąć bycia wykorzystywanym z ich powodu” (Britt i in., 2019, s. 95). Do błędów poznawczych, które mają szczególny wpływ na poddawanie się teoriom spiskowym i dezinformacji, zaliczają błędy związane z tym, jak funkcjonuje nasza pamięć (nie wystarczy np. zamienić błędną informację na nową, ponieważ ta błędna wciąż będzie miała wpływ na nasze myślenie) oraz błędy związane z naszymi uprzedzonymi przekonaniami (np. błąd potwierdzenia lub tendencyjność przekonań). W swoich zaleceniach dotyczących polityki edukacyjnej związanej z dezinformacją Britt i inni (2019) jako kluczowe wskazują treningi czujności epistemicznej (*epistemic vigilance*), czyli umiejętności intelektualnych potrzebnych do krytycznej oceny dokładności, rzetelności i wystarczalności informacji. Według tych badaczy uczenie samych zasad i strategii sprawdzania jest niewystarczające, ponieważ nie nadążają one za postępem technologicznym i bardzo szybko stają się przestarzałe. „Zamiast tego musimy uczyć społeczeństwo, jak działają nasze procesy pamięci i rozumienia oraz jak nasze uprzedzenia mogą doprowadzić nas do stania się ofiarą manipulatorów”, a edukacja w tym zakresie nie powinna ograniczać się jedynie do szkoły, lecz powinna mieć zasięg ogólnospołeczny (Britt i in., 2019, s. 98).

Moravec, Kim i Dennis (Moravec i in., 2020) zaprezentowali bardziej praktyczne podejście do interwencji w zakresie rozprzestrzeniania się dezinformacji. Zwrócili uwagę, że strategie związane ze sprawdzaniem faktów działają tylko wtedy, gdy użytkownicy są świadomi zagrożenia, zmotywowani do weryfikacji i potrafią wyszukać stronę, na której fakty są weryfikowane. A znajduje się ona zupełnie gdzie indziej niż artykuł wymagający weryfikacji. Niektóre media społecznościowe (np. Facebook) oznaczają podejrzane artykuły, jako potencjalnie fałszywe, jednakże nie wszyscy użytkownicy rozumieją te oznaczenia, dlatego Moravec i inni jako skuteczne uważają treningi uważności w zakresie rozpoznawania oznaczeń w mediach społecznościowych. Ponadto przywołują teorię Kahnemana dotyczącą dwóch rodzajów myślenia: szybkiego (system 1) oraz wolnego (system 2) (Kahneman, 2011). W mediach społecznościowych, które zwykle są wykorzystywane do celów hedonistycznych (np. rozrywka, kontakty z przyjaciółmi, oglądanie ciekawych filmów) zazwyczaj uruchamiany jest system 1, czyli myślenie automatyczne, intuicyjne, szybkie i bezrefleksyjne. Interwencja w system 1 polegała zatem na oznaczaniu fałszywych informacji znakiem „stop”. Natomiast interwencja w system 2 polegała na oznaczaniu fałszywych informacji dodatkowym wyjaśniającym tekstem, który wymagał od użytkowników skupienia. Badacze odkryli jednak, iż najskuteczniejsza, czyli uruchamiająca uważną analizę informacji, była interwencja mieszana: angażująca zarówno system 1, jak i system 2.

Urakami i inni (2022) również zwracają uwagę na rolę emocji w rozprzestrzenianiu się dezinformacji w mediach społecznościowych. Twierdzą również, że jest ogromna potrzeba przygotowania narzędzi, które umożliwiłyby użytkownikom mediów rozwijanie umiejętności metapoznawczych, a w szczególności umiejętności zarządzania emocjami. Jest to zgodne z wcześniejszymi sugestiami badaczy, którzy zwracają uwagę na to, iż fałszywe informacje, które mają silny ładunek emocjonalny, rozprzestrzeniają się szybciej (Domenico i in., 2021).

Podejście metapoznawcze do interwencji w zakresie treningu rozpoznawania dezinformacji ma swoich propagatorów i wielu badaczy teoretyzuje na temat roli metapoznania rozwijaniu umiejętności przetwarzania informacji. Jednakże jest to podejście trudno uchwytne praktycznie, a przygotowanie i przeprowadzenie treningu z uwzględnieniem tego podejścia nie jest intuicyjnie proste. Edukacja medialna jest kluczowym elementem współczesnej edukacji, ponieważ pozwala lepiej rozumieć i efektywnie korzystać z mediów, co jest niezbędne do pełnego uczestnictwa w społeczeństwie informacyjnym. Wymienione wyżej trzy podejścia do treningu krytycznego korzystania z informacji mogą być ważnym wsparciem dla pedagogów i edukatorów szukających inspiracji w zakresie edukacji medialnej. Dzięki szczegółowemu opisowi poszczególnych interwencji pedagogzy mają możliwość wybrania tych, które według nich mają szansę być najbardziej skuteczne

w ich pracy z uczniami i studentami. Każde z trzech wymienionych podejść jest możliwe do zastosowania w warunkach polskiej szkoły. Nie wskazuję jednak podejścia najbardziej skutecznego, ponieważ wymaga to dalszych badań.

Podsumowanie

Pośród trzech podejść do treningu myślenia krytycznego w środowisku nowych mediów zaprezentowanych w artykule: wskazówek i strategii, inokulacji i podejścia metapoznawczego podejście pierwsze wydaje się najłatwiejsze do stosowania w warunkach szkolnych. Zostało ono również opracowane przez zespoły praktyków (głównie bibliotekarzy), którzy na co dzień dbają o rozwój umiejętności przetwarzania informacji przez uczniów i studentów. Inokulacja, szczególnie w formie gier, wydawać się może najbardziej atrakcyjna i angażująca dla osób biorących udział w treningu. Obydwa te podejścia mają swoje ograniczenia w tym, iż media zmieniają się niezwykle dynamicznie. Strategie, które zostaną wypracowane według pierwszego podejścia treningowego, mogą wkrótce okazać się nieaktualne lub nieadekwatne w nowej medialnej rzeczywistości. Podobnie może się stać w przypadku inokulacji – „szczepionka” na techniki stosowane przez medialnych manipulatorów może przestać działać, gdy manipulatorzy wypracują nowe metody. Przewaga podejścia metapoznawczego może polegać na tym, iż osoby wyposażone w umiejętność myślenia o swoim myśleniu oraz umiejętność rozpoznawania własnych błędów poznawczych, będą mogły stosować je w każdych warunkach, bez względu na to, jak będzie się zmieniało środowisko nowych mediów. Można zastosować w tym wypadku metaforę ryby i wędki, które mogłyby pomóc głodnej (prawdziwych informacji) osobie. Gotowe strategie, wskazówki oraz „szczepionka” na manipulację to ryba, która jest pomocą krótkofalową, natomiast umiejętności metapoznawcze to wędka, której można długotrwale używać do „łowienia” rzetelnych informacji w różnorodnych sytuacjach.

W tym artykule pokrótce przedstawiłam trzy podejścia w zakresie treningu rozpoznawania dezinformacji. Z pewnością kolejnym etapem badań powinno być sprawdzenie, które z tych podejść jest najbardziej skuteczne i dla kogo. Okazać się może, że nie ma jednego najlepszego podejścia, ale skuteczność jest uzależniona od tego, do kogo trening jest skierowany.

References

- Banas, J. A., Rains, S. A. (2010). A Meta-Analysis of Research on Inoculation Theory. *Communication Monographs*, 77(3), 281–311.

- Blakeslee, S. (2004). The CRAAP test. *Loex Quarterly*, 31(3), 4. Pobrane z <https://commons.emich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=loexquarterly> (otwarty 07.07.2024).
- Bleakley, P. (2023). Panic, pizza and mainstreaming the alt-right: A social media analysis of Pizzagate and the rise of the QAnon conspiracy. *Current Sociology*, 71(3), 509–525.
- Britt, M. A., Rouet, J.-F., Blaum, D., Millis, K. (2019). A Reasoned Approach to Dealing With Fake News. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 6(1), 94–101.
- Cook, J., Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H. (2017). Neutralizing misinformation through inoculation: Exposing misleading argumentation techniques reduces their influence. *PLOS ONE*, 12(5), e0175799.
- D’Ancona, M. (2017). *Post-truth: The new war on truth and how to fight back*. Londyn: Ebury Press.
- Domenico, G. D., Sit, J., Ishizaka, A., Nunan, D. (2021). Fake news, social media and marketing: A systematic review. *Journal of Business Research*, 124, 329–341.
- Faix, A., Daniels, T. (2023). Teaching SIFT for Source Evaluation in Asynchronous One-Credit Information Literacy Courses. *portal: Libraries and the Academy*, 23(3), 449–459.
- Green, M., McShane, C. J., Swinbourne, A. (2022). Active versus passive: Evaluating the effectiveness of inoculation techniques in relation to misinformation about climate change. *Australian Journal of Psychology*, 74(1), 2113340.
- Halpern, D. F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*, 53(4), 449–455.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Nowy Jork: Macmillan.
- Kozyreva, A., Lewandowsky, S., Hertwig, R. (2020). Citizens Versus the Internet: Confronting Digital Challenges With Cognitive Tools. *Psychological Science in the Public Interest*, 21(3), 103–156.
- Linden, S. van der (2022). Misinformation: Susceptibility, spread, and interventions to immunize the public. *Nature Medicine*, 28(3), 460–467.
- Lowe, M. S., Macy, K. V., Murphy, E., Kani, J. (2021). Questioning CRAAP: A Comparison of Source Evaluation Methods with First-Year Undergraduate Students. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 21(3).
- Maertens, R., Roozenbeek, J., Basol, M., van der Linden, S. (2021). Long-term effectiveness of inoculation against misinformation: Three longitudinal experiments. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 27(1), 1–16.
- Mandalios, J. (2013). RADAR: An approach for helping students evaluate Internet sources. *Journal of Information Science*, 39(4), 470–478.
- Marin, L. M., Halpern, D. F. (2011). Pedagogy for developing critical thinking in adolescents: Explicit instruction produces greatest gains. *Thinking Skills and Creativity*, 6(1), 1–13.
- Maynes, J. (2015). Critical Thinking and Cognitive Bias. *Informal Logic*, 35(2).
- McGrew, S. (2020). Learning to evaluate: An intervention in civic online reasoning. *Computers & Education*, 145, 103711.
- McGuire, W. J. (1964). Some contemporary approaches. *Advances in Experimental Social Psychology*, t. 1, 191–229.
- Moravec, P. L., Kim, A., Dennis, A. R. (2020). Appealing to Sense and Sensibility: System 1 and System 2 Interventions for Fake News on Social Media. *Information Systems Research*, 31(3), 987–1006.
- Revez, J., Corujo, L. (2021). Librarians against fake news: A systematic literature review of library practices (Jan. 2018–Sept. 2020). *The Journal of Academic Librarianship*, 47(2), 102304.
- Roozenbeek, J., van der Linden, S. (2019). Fake news game confers psychological resistance against online misinformation. *Palgrave Communications*, 5(1).

Salovich, N. A., Rapp, D. N. (2021). Misinformed and unaware? Metacognition and the influence of inaccurate information. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 47(4), 608–624.

Thompson, D. (2021). *Using the DIG Method for Data Literacy*. <https://digitalcommons.murraystate.edu/faculty/73/>